

ГУЦУЛЬЩИНА В ОПОВІДАННІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ «КЕРМАНИЧ»: «ТОЧКИ ДОТИКУ» З ЮРІЄМ ФЕДЬКОВИЧЕМ

У статті розглянуто особливості художнього дискурсу Гуцульщини в ранньому оповіданні Марка Черемшини «Керманич». Дослідник простежує, якими великими були впливи на молодого автора образу Юрія Федьковича і його творчості.

Ключові слова: оповідання, фольклор, наратор, Гуцульщина, Черемош, Сокільський.

Марко Черемшина (Іван Семанюк, 1874–1927) – уродженець гуцульського села Кобак на Косівщині. Письменник, за висловом Олекси Засенка, невіддільний «від народного життя його рідного краю – карпатських верховин, любої його серцю Гуцульщини» [2, с. 6]. Водночас він зумів вийти з тісних рамінь регіональності і в українській літературі кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. «посів одне з найпочесніших місць» [2, с. 5]. Дебютною книжкою творів Марка Черемшини стала збірка новел «Карби» (1901), яка містить п'ятнадцять творів; видало її у м. Чернівцях Студентське товариство «Молода Україна». Про історію видання книжки і співпрацю з Марком Черемшиною цікаві спогади залишив Василь Сімович [9]. Щоправда, Марко Черемшина як літератор заявив про себе п'ятьма роками перед тим дебютною публікацією оповідання «Керманич» (1896), вміщеного в чернівецькій газеті «Буковина». До появи першої книжки Марка Черемшини на його творчому рахунку було вже понад два десятки різножанрових публікацій у періодиці [12, с. 276–277], зокрема майже половина текстів, які ввійшли до збірки «Карби». Причому оповідання «Керманич» письменник до книжки не ввів. Та й у посмертних виданнях творів Марка Черемшини «Керманич» і «Нечаянна смерть (Ескіз із великоміського життя)» подають після основних творів під рубрикою «Ранні оповідання», зауважуючи, що вони «цікаві насамперед для розкриття його творчої еволюції» [12, с. 247].

Не новина, що прозаїк, творячи художні тексти, передусім використовує свій життєвий досвід, що дає змогу органічно переносити в художню прозу риси життєвих реалій. Цей підхід простіший і органічніший, аніж штучне входження письменника в

тематику твору, спеціальне набування знань про невідомий йому регіон чи народ. Тому закономірно, що Марко Черемшина писав передусім про Гуцульщину.

Оповідання «Керманич», опубліковане 1896 р., підписано псевдонімом Марко Черемшина. Це був твір двадцятидворічного автора-гімназиста. Марко Черемшина про це в «Автобіографії» написав: «...десь в п'ятій чи шостій класі відважився я був вислати до чернівецької “Буковини” (редагував її тоді Осип Маковей) своє оповідання «”Керманич”, яке О. Маковей напечатав в ч. 73–74 “Буковини” з дня 3 і 4 квітня 1896 року. Осмілений тою подією я написав драму в 5 діях під заголовком “Несамовиті” і вислав на конкурс до виділу краевого у Львові» [12, с. 175]. І саме з тексту «Керманича» літературознавці розпочинають «аргументовану розмову про те, під чийм безпосереднім впливом Черемшина робив перші кроки в літературі» [6, с. 280].

Олекса Романець (1960) вважав, що хоч оповідання «Керманич» побудоване «на матеріалі, взятому безпосередньо з життя, в ньому виразно відчувається наслідування Федьковича, його романтичного захоплення благородством, відважністю, безкорисливістю і вірністю гуцулів» [8, с. 11]. Щоправда, він відзначає, що вже тут помітні риси, «які згодом, творчо осмислені, стануть істотною ознакою стилю Черемшини» [8, с. 11]. Варто відзначити, що питання про залежність і доречність виводити витоки творчості Марка Черемшини з Федьковичевих впливів розглядав ще Микола Зеров у статті «Марко Черемшина й галицька проза» [4, с. 401–435], яка відкривала видану на Радянській Україні збірку «Село вигибає. Новели з гуцульського життя» (1925). М. Зеров, використавши широке літературне тло Галичини (Іван Франко, Василь Стефаник, Лесь Мартович, Богдан Лепкий, Тимотей Бордуляк та інші), звернувши увагу на оцінку критики (Михайло Грушевський, Андрій Музичка, Леонід Білецький та інші), робить свої висновки про оригінальність митця, про його місце в особній покутській групі, яку творять, крім нього, В. Стефаник і Л. Мартович. При цьому він не заперечує слушності думок Михайла Лозинського, опублікованих у часописі «Діло», і зокрема в цьому контексті каже про «неподібність Черемшиного гуцула до гуцула Федьковичевого» [4, с. 407–408]. Однак це не означає, що не було «точок дотику».

Зрозуміло, що «Історія української літератури» у восьми томах (1968) шукає наявності чи відсутності у молодого Марка Черемшини класового підходу, тому й відзначає, що автор в оповіданні «Керманич»

«мимоволі вдавався до ідеалізації самої дійсності» [6, с. 280]. При цьому автори «Історії української літератури» вважають, що скоро «Черемшина сам побачить ваду свого першого друкованого твору. Більше не з'являтиметься глянець на його картинах з гуцульського життя, більше не фігуруватимуть в них «агітаційні» образи на зразок Івана Саїна, що своїм альтруїзмом, добродійністю нагадує Семена Ворона з оповідання М. Коцюбинського «Ціпов'яз»» [6, с. 280].

Олекса Засенко відзначив, що письменник «виступив як співець гуцульського села, поетизувавши у романтично-фольклорному дусі працю плотарів на р. Черемоші. З великим чуттям розповів письменник про трагічну загибель сміливого керманича-плотаря Василя Саїна, про тяжке життя його родини, коли вона залишилася без свого господаря-годувальника» [3, с. 12]. Оцінка, яку він дав у виданні вибраного Марка Черемшини (1952), не змінилася й за два десятиліття років – у передмові до двотомника (1974) [2, с. 9].

Нас цікавить, якою бачив Гуцульщину Марко Черемшина і як він зумів відтворити її художній образ в оповіданні «Керманич». Оповідь в «Керманичі» Марко Черемшина розпочинає з діалогу між плотогоном Іваном Саїном і його дружиною Оксаною. Це дає авторові змогу через показ реальної тривоги дружини і частково вдавane, а частково справжнє молодецтво Івана відтворити особливості життя на Гуцульщині, зокрема й небезпеку праці плотогона. Тут Іван Саїн Марка Черемшини дещо схожий на героя з новели Данила Харов'юка «Смерть Сороканюкового Юри». І. Саїн має бути не просто не гіршим за інших, а – кращим: «Чи ж не сором було б, аби хирляві плотарі аж у Новоселицю пускались, а їх калфа-керманич дома вигрівався?» [12, с. 23]. Цю рису вдачі гуцулів, яку підмічали й інші письменники, молодий Марко Черемшина подає в оповіданні ніби принагідно, не наголошуючи на ній, однак вона відіграє ключову роль у долі героя. Водночас для демонстрації молодецтва свого героя Марка Черемшина звертається до фольклорної формули: «Мені вже не першина *по Черемошеві гуляти*» [12, с. 23]. У фольклорі – «По Дунаю гуляти», «По Дону гуляти».

Іван Саїн називає себе калфою-керманичем. Калфою у своїх творах Олексу Довбуша називає і Юрій Федькович. Чи це може свідчити про Федьковичів вплив на Марка Черемшину? Слово калфа не зафіксоване в доступних нам словниках гуцульської говірки – за редакції Ярослави Закревської (1997), Миколи Негрича (2008) і Галини Гречук (2012) [1; 7; 10]. Але є воно в турецькій мові. Причому стосується султанського

гарему: «Найстарша наложниця — калфа була головною служницею» [14]. «Калфа — посада середнього рівня [...], “вихователька”» [13]. Очевидно, слово має й інші відтінки значення, однак при цьому зберігається головна ознака — старшість над кимось. Чому це слово потрапило до Ю. Федьковича і Марка Черемшини, але не зафіксовано в словниках гуцульських говірок? Все просто: відомі нам словники складені на основі лексики Гуцульщини галицької, тоді як Ю. Федькович народився і жив на території, яка свого часу була підвладна Османській імперії. Марко Черемшина, який народився вже на боці галицькому, тобто тому, який під османами не був, в автобіографії зазначив, що любив слухати батькову «оповідь про давнину, як Черемошем ішла турецька границя» [12, с. 170]. Не виключено, що це колоритне слово з буковинського боку, може, навіть від самого Юрія Федьковича, приніс батько Марка Черемшини, бо ж, як він зазначив у тій же автобіографії, «Деся віддячувались великим приятельством і прив'язанням до Федьковича, за яким — як опісля казали — штрикали б були у вогонь і з яким варт було жити та й умирати» [12, с. 169].

Природну відвагу Івана Саїна автор «підсилює» ще й згадкою про його воєнне минуле. Це мотив, який Марко Черемшина не розробив глибше, притаманний багатьом іншим авторам, які писали про Гуцульщину, зокрема й Михайлові Павликові.

Марко Черемшина в описі того, як вибирається І. Саїн у дорогу, намагається дати «лихе віщування». Зроблено це через невдалий жарт І. Саїна, який на запитання дружини коли його чекати додому, чомусь відповів: «Тоді, коли вода ‘д горі обернеться» [12, с. 24]. Герой використав традиційну формулу неможливого, відому і з фольклору, і з давньої української літератури. Іван Саїн, ніби підбадьорюючи себе, зазначає, що Черемош — справжня гуцульська ріка, і вона бурхлива, а не така, що заколисує, бо інакше він «не звався би гуцульськов років» [12, с. 24]. Тож Марко Черемшина вклав в уста свого героя тезу про суголосність буйного гуцульського характеру з характером стрімкої, норавливої, небезпечної річки.

Письменник дає контрастну картину з етнографічно достовірними елементами: «Весна, гей дівчина-веселиця, цвітом уквітчалась. На зарінку над Черемошем дівчата полотна та пряжі білють, перуть, жартують та регочуться. Неподалік на прибитій дарабі сидить блідий Семенко та на воду поглядає, а все ід горі. А дівчата сивоокі, чорноокі шуткують собі з нього. Що їм за жура?» [12, с. 25]. Загибель плотогона на Гуцульщині — річ звична. Тому й трагедія, ще чітко не

означена, бо тіла не знайдено, тяжить над Івановою сім'єю. Водночас поголос свідчить: І. Саїн загинув, рятуючи свого ворога. Гуцули так коментують вчинок І. Саїна: «А страшно має небіжчик смерть. Най бог від такої кожного ратує! Та ще коби хоть за свою кров, а то за нехриста... [...]. За Майорка?.. За оту п'явку, що хотів його задурно до криміналу всадити, що, адіть, сам покрав тертиці, а на Саїна звалив крадіж та ще фальшиво й присяг?» [12, с. 25].

Мотив порятунку ворога характерний для літератури загалом, зокрема й для української. В Миколи Устияновича герой-горянин здобуває прихильність свого суперника, а в Марка Черемшини — гине за нього. Це — своєрідне лицарство, яке пасує до твору Марка Черемшини, в якому герой *гуляє по Черемошу*, а потім чинить героїчне дійство, жертвуючи собою. Але водночас простежується, може такий, що автор підсвідомо вивів, сумнів щодо потреби такого героїзму: «Покійник усіх навидів» [12, с. 25], «Шкода, — кажуть, небіжчика, добрий був чоловік, та минувся так жасно» [12, с. 26]. Це — мотив любові, непротивлення злу, людяної поведінки навіть з тими, хто тобі вчинив лихо. Саме це й призвело гуцулів до того становища, в якому вони опинилися в часи Марка Черемшини, неспроможні протистояти новій, агресивній ідеології здириництва і безчестя, принесеній у гори такими, як «вижницький Майорко».

У Марка Черемшини з'являється образ Соکیلського як місця загибелі І. Саїна. У розмові гуцулів про загибель Івана виявляється, що пішов він з життя «Таки під самим Соکیلським, перед Смеречинов» [12, с. 25]. Можливо, для Марка Черемшини це так само мало значення, як і для Ю. Федьковича, який до цього топоніма звертався не раз. Марко Черемшина у підтекст твору заклав глибше тлумачення місця загибелі свого героя, аніж довільну ділянку річки. Те, що він не сказав у «Керманичі», автор доповнив у начерку «"До Соکیلського" Федьков[ича]». Його вперше опублікували у двотомнику Марка Черемшини (1974) за чорновим, недатованим автографом. Цей текст цікавий для нас тим, що тут подано письменникові бачення Соکیلського, причому маємо чітку акцентацію на його зв'язок з Ю. Федьковичем. Принагідно зазначу, що Соکیلський через Ю. Федьковича став популярним і серед інших письменників, зокрема на це вказує у своєму нарисі «На Соکیلськiм» (1900) і Богдан Лепкий. Певною мірою тексти Марка Черемшини і Б. Лепкого перегукуються, зокрема в частині опису дороги до Соکیلського. Щоправда, у

Б. Лепкого — це завершений твір, тоді як Марко Черемшина лише намалював провідну тему «для пам'яті», так і не опрацювавши її ґрунтовніше, не надавши художнього блиску. «З Вижиці їдеся понад потоком Виженкою під круту гору Німчич (500 метр. високу), котра з правого боку Черемоша поросла лісами і гола скалиста — а ще вища гора Соکیلський з лівого боку — се два кам'яні велетні, що замикали вхід в Гуцульщину» [12, с. 206]. Марко Черемшина дає опис цього природного дива. Автора приваблювала боротьба між горами і річкою: «Тут Черемош у своїм скаженім розгоні стрічає велику перепону — велета Соکیلського — і лупає споконвіку його береги і скали так, що давно хіба узимі тут можна було перейти берегом ріки, а й тепер дуже трудно втримати муровану дорогу; ріка скручується тут могучим луком направо і б'є знову в буковинські береги, де через те і досі нема ніякої дороги і люди їздять через Німчич стрімкою небезпечною — а на високім Соکیلськім тільки сліди лишилися з давніх втоптаних стежок-плаїв» [12, с. 206]. Здається, шарму цій природній перепоні, яка водночас ілюструє тезу про ін і ян, застиглість і рух, додає «літературне» забарвлення: авторове усвідомлення того, що «на Соқ[ільськім] посадив Федьк[ович] давніх богів — і Барбаросу (короля гуцулів), і “Лорелай” Гейне (Соқільську княгиню) і взагалі приклав різні перекази до сеї гори, захоплений величчю гори» [12, с. 206]. Так само і Богдан Лепкий у нарисі про Соқільський вказував на появу свого інтересу до цієї гори через творчість Ю. Федьковича. Отож, здається, Івана Саїна, героя першого опублікованого твору Марка Черемшини (який загинув, рятуючи свого кривдника), насправді бачив Марко Черемшина ще й своєрідною жертвою Соқільської княгині (Федьковичевої «Лорелай»). «Федьковичеву» лінію, задекларовану в назві незавершеного тексту про Соқільський, Марко Черемшина веде далі: «З Німчича направо видко напротив Соқільського церкву в Підзахаричу і деякі хати по обочі, а наліво трохи подальше село Розтоки по сім і тім боці [...]. За Петрашами село Мариничі, а далі Усте-Путилови. [...]. Недалеко за Устем-Путіл[овим] є потік і пасмо гір, що зветься Бісків. Тут на березі страшний великий камінь, мов монастир заклятий, — чорт там вночі сидить на прискалку і грає, тому назвали той камінь Бісків, бо біс там грає, а від того і цілий верх того каменя Бісковим» [12, с. 206–207]. Отже, Ю. Федькович і його творчість (це він писав і про Соқільський, і про Бісків) стає організаційним чинником цього тексту. А все це свідчить про те, що Ю. Федькович і його творчість «були на оці» у Марка Черемшини принаймні на початку його літературного шляху.

Український письменник і літературознавець Роман Заклинський 1897 р. довідався «від Івана Семанюка, студента прав у Відні, що його батько був знайомий з Федьковичем. Я попросив його, що як буде дома, щоби поробив записки. Він так учинив в часі свят великодних і доручив мені спомини свого батька у Відні 16 червня 1897» [12, с. 255]. Ці спомини були опубліковані 1901 р. в «Літературно-науковому вістнику» [11, с. 570].

В «Керманичі» Марко Черемшина описує загальну увагу громади, яка після смерті Івана приходила розрадити хвору дружину. З погляду сучасної людини в це мало віриться. Однак і дотепер у селах Гуцульщини збереглася традиція відвідувати тяжко хворих, «аби у гніві не розумертися». А Саїниха виглядала на людину, якій «щораз більше життя пропадає» [12, с. 27]. Тому в час написання оповідання така зичливість гуцульської громади не сприймалася як щось надзвичайне, отож і автора не слід звинувачувати в ідеалізації, в лакуванні дійсності: «Саїнів усі в селі любили й навиділи. Отже ж тепер двері в їх хаті не запирались. Одні приходили, щоб потішити, розговорити та хоть трошечки тугу з серця розігнати, другі з зіллячком, з вареною калиною та медом, аби недужій Саїнісі гарячку прогнати» [12, с. 27].

Здається, більше на звинувачення автора у відході від дійсності вплинуло те, що Марко Черемшина з симпатією змалював представника духівництва: «Пішла Настя до старшого панотчика просити, щоб висповідав і законив недужу. Панотець саме тоді по обіді спав. Настя ввійшла до кухні, яла панночці вповідати про Саїниху та й розплакалась. Схопився панотець і влетів до передпокою. Панночка, дав би їй бог добру долю, пішла й все татунцеві розповіла. Сейчас післав панотець по паламаря й з “божим тілом” до Саїнів пішов. Добрий це був панотець, розговорив, порадив і сам ще по лікаря післав до міста» [12, с. 27]. Образ священика фрагментарний, не карикатурний, тому й став для радянського літературознавства прикладом «ідеалізації самої дійсності» [6, с. 280]. Водночас Маркові Черемшині закидали, що «Наявний у творі мотив майнової нерівності звучить ще не дуже виразно» [5, с. 319]. Хоч на наш погляд цей мотив в оповіданні окреслено чітко і досить переконливо: «От і зима настала. Крепкі морози не дають віддиху бідним людям. Студений вітер все прошиває, й хати ніяк не обтопити. Та ще й топлива нізвідки взяти. Багачі рідко коли бідному чоловікові в пригоді стануть, хоч і цілий рік їм невпинно працой. Підеш у ліс, назбираєш хворосту, а тут перебігне тя побережник, забере все ріще, наб'є, ще й до

штрафу запише. От таке то лихо!» [12, с. 29]. Тут абсолютно нема ідеалізації, лакування життя гуцулів.

Варто відзначити, що серед кількох етнографічних штрихів у творі є й рядки про те, як Семенко, син загиблого керманича, впізнавав батька за його речами: «Ой... ой... бадійку, та це дедиків хрестик, це дедиків ретязь!» [12, с. 29]. Попри скупість етнографічного опису, все ж прочитується традиція гуцулів носити натільні хрестики, а оскільки їх виготовляли місцеві майстри вручну, то вони мали низку індивідуальних рис, отож при потребі їй слугували для ідентифікації. Про реалістичність цього епізоду свідчить те, що за такими ознаками на Прикарпатті ідентифікували людей навіть декілька десятиліть після їхньої загибелі (мова про розкопки на початку 1990-х рр. страчених енкавеесівцями українських патріотів).

Завершальним акордом твору є епізод, поданий з віддалі часу: наратор з перспективи майже двох десятиліть оповідає, чим скінчилася вся ця історія. При цьому письменник наголошує, що гуцули, не зважаючи на небезпеку, не можуть або не хочуть зрадити своєму традиційному способу життя: «Гадаєте, що Семенко з Черемошем у гніву? Сохрانی боже! Як лиш став парубочити, то і до керми взявся. Тільки він вже не керманичем, бо хирлявенький собі вдався. І досі плотарює [...]. Така-то вже наша гуцульська вдача: огонь пече, а ми йому насупротив!» [12, с. 30]. Завершальна фраза твору ще раз свідчить про те, що Марко Черемшина намагався створити образ гуцула, який у своїй знятості демонструє «твердий» характер, відданість традиціям і звичному способу життя. І навіть певне відхилення від обраного шляху — не суттєве: Семенко не став керманичем-калфою, бо слабосилим виріс, однак був плотарем.

Загалом можна погодитися з оцінкою твору, яку дали автори «Історії української літератури» (1978): «"Керманич" написаний в романтичному ключі з деяким елементом сентиментальності. Тут широко використана гуцульська говірка, зменшувально-пестливі форми, традиційні звертання, фольклорна система тропів» [5, с. 319].

Крім цього, варто додати, що в тому, як молодий автор бачить Гуцульщину, на наш погляд помітний вплив Ю. Федьковича. Але він не в стилістиці твору, не в манері письма. А в тому, що Марко Черемшина змалку ріс в атмосфері відчуття, що має «свого» письменника, з яким був знайомий батько, і цей письменник оспівував рідну Гуцульщину. Отож можна й собі писати про Гуцульщину і її

людей. Водночас Марко Черемшина усвідомлював, що в його рідному краї є місця, які оспівав Ю. Федькович, і для молодого, вразливого Марка Черемшини вони ставали цікавішими, бо були позначені доторком до них «свого» Ю. Федьковича. Все це живило власні творчі спроби молодого Івана Семанюка, який прибрав собі псевдонім Марко Черемшина, даючи йому змогу вибудовувати гору власного таланту, але не скочуватися у провалля наслідування.

Джерела та література

1. Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська ; уклад. Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська та ін. — Львів, 1997. — 232 с.
2. Засенко О. Видатний письменник-демократ / Олекса Засенко // Твори в двох томах. — К. : Наукова думка, 1974. — Т. 1. — С. 5–30.
3. Засенко О. Марко Черемшина / Олекса Засенко // Черемшина М. Вибрані твори / Марко Черемшина ; вст. ст. та впорядкування О. Засенка. — Ужгород : Книжково-журнальне видавництво, 1952. — С. 3–39.
4. Зеров М. Марко Черемшина й галицька проза / Микола Зеров // Зеров М. Твори в двох томах. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 2. — С. 401–435.
5. Історія української літератури (кінець XIX — початок XX століття) / за ред. професорів Н. Й. Жук, В. М. Лесина, С. М. Шаховського. — Вид. друге, доп. і переробл. — К. : Вища школа, 1978. — 392 с.
6. Історія української літератури. У восьми томах. — К. : Наукова думка, 1968. — Т. 5. — 524 с.
7. Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / М. Негрич. — Львів, 2008. — 224 с.
8. Романець О. Співець Гуцульщини / Олекса Романець // Черемшина М. Твори / Марко Черемшина ; упоряд. О. Романця та Н. Семанюк ; вст. ст. та приміт. О. Романця. — К. : ДВХЛ, 1960. — С. 3–30.
9. Сімович В. До видання першого збірника Черемшининих новель «Карби» (Спомини редактора) / Василь Сімович // Сімович В. Праці в двох томах. — Т. 2 : Літературознавство. Культура. — Чернівці : Книги, 2005. — С. 618–622.
10. Тлумачний словничок гуцульських говірок Верховинського району Івано-Франківської області / упоряд. Г. Гречук. — К. : Бланк-Прес, 2012. — 224 с.
11. Українські письменники. Біо-бібліографічний словник : У п'яти томах. — Т. 3. — К., 1963. — 807 с.
12. Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина ; упоряд. та приміт. О. Мишанича. — К. : Наукова думка, 1974. — Т. 2. — 304 с.
13. Положение о гареме. — Режим доступу: <http://vostok.mybb.ru/viewtopic.php?id=133>
14. Тайни восточного гарема. — Режим доступу: <http://saraybeach.com/garem-24/>